

ՔՆՆԱԴԱՏՈՒԹԻՒՆ

ԵՒ

ԳՐԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

Histoire des anciens Armeniens par Noël Dolens et A. Khatsch. Հին Հայոց պատմութիւն. Նօէլ Դօլան և Ա. Խաչ. Հրատարակութիւն Եւրոպայի Հայ Ուսանողական Միութեան. Ժընև, 1907, Գինն է 1 ր.

Վերջին տարիներում շատ մեծ կարիք է զգացւում հայոց պատմութեան համար նոր դասագիրք ունենալու, որովհետև Պալասանեանի հայոց պատմութիւնը այլ ևս չի համապատասխանում ժամանակակից պատմագիտութեան պահանջներին: Այս ասածս վերաբերում է յատկապէս այդ պատմութեան նախնական շրջաններին մինչև հայերի դարձը IV դարի սկզբին: Եւ ահա ներկայ աշխատութիւնը գալիս է այդ մեծ պահանջին բաւարարութիւն ապրու: Հեղինակները կանգնած են առարկայական գիտական հողի վրայ և մերժել են այն ամենը, ինչ որ առասպել կամ աւանդութիւն պէտք է համարել: Պալասանեանի հայոց պատմութեան հրատարակման օրից շատ քան է փոխուել: Եւրոպացի և հայ բանասէրները, կարելի է ասել, եկել են այն հաստատուն եզրակացութեան, որ Խորենացու աղբիւրները, Խորենացին ինքը և հետևաբար նաև Պալասանեանը, որ Խորենացու հետևողութեամբ է կազմել իւր դասագիրքը, ընաւ պատմական նշանակութիւն չունին: Օրինակ՝ հաստատուն պատմական փաստ կարելի է համարել այն, որ Ք.-ից VII դար առաջ հայերը դեռ Հայաստանում չէին, որ ընդհակառակն այս երկրում ուրարտացիները կամ խալդիններն էին բնակւում, որոնք կազմել էին մի մեծ պետութիւն և դարեր շարունակ ասորեստանցոց հետ կռուել են իրենց ինքնուրոյնութիւնը պաշտպանելու համար: Այս ժողովրդի մասին խօսում են ոչ միայն ասորեստանցոց արձանագրութիւնները, այլ հէնց մեր երկրում երևան եկած բնագրերը, որոնց ընթերցումը շնորհիւ մի քանի գերմանացի և անգլիացի գիտնականների վերջերս միայն հնարւում է դարձել. ու մեր հեղինակներն օգտուել են այդ նորագոյն աղբիւրներով:

Հայերի ծագումը, նրանց Հայաստանում հաստատուիլը և նրանց քաղաքական պատմութիւնը մինչև Տրդատ Մեծն աւանդուած են այս գրքում համաձայն եւրոպացի պատմագէտների նորագոյն հետախուզութիւնների: Իսկ այդ պատմագէտները իրենց ուսումնասիրութիւնները կատարել են յոյն, հռովմէացի և պարսիկ պատմագիրների հայերի մասին տուած կրքկտուր տեղեկութիւնների հիման վրայ: Պարզ է, որ այս պայմաններում հայոց պատմութիւն գրողը պիտի բաւականանայ օտարազգի պատմիչների չոր ու ցամաք տեղեկութիւններով, որոնք մեծ մասամբ վերաբերում են քաղաքական մի երկու խոշոր գէպերի և պատերազմների, որով և հնարաւորութիւն չունի հայերի քաղաքակրթական պատմութիւնը գրելու, ինչ որ ամենից անհրաժեշտ բանն է: Այս է պատճառը, որ այս ձեռնարկն էլ չէր կարող մի մեծ նորութիւն ներկայացնել: Բայց համեմատելով Ա. Մ. Գարագաշեանի «Քննական պատմութիւն հայոց» աշխատութեան հետ՝ որոշ յառաջդիմութիւն ցոյց է տալիս: Գարագաշեանի պատմութեան այն մասը, որը վերաբերում է ուրարդական շրջանին, բաւական հնացել էր շնորհիւ — Բէլքի, Նիկօլսկու և այլ գիտնականների ջանքերի: Եւ ահա այդ մասն էլ մենք այս նոր աշխատութեան մէջ ուղղուած ենք գտնում: Բացի դրանից այստեղ աւելի ճոխացած է այն մասը, որ վերաբերում է հայերի ծագման խնդրին: Իսկ մնացած մասերում՝ այսինքն Արտաշիսեան հարստութեան սկզբից մինչև Տրդատ Մեծը, համեմատելով Գարագաշեանի հետ՝ մի առանձին յառաջդիմութիւն չենք նկատում: Միակ տարբերութիւնն այն է, որ Գարագաշեանը քննադատութեան ենթարկելով հայ աղբիւրները, յատկապէս Խորենացուն՝ չափազանց խճողել է իւր գործը: Գարագաշեանի գեղեցիկ աշխատութեան գործածութիւնը դպրոցներում համարեա՛ թէ անհնար է դարձել երկու գլխաւոր թերութեան պատճառով. նորա անտանելի լեզուի պատճառով և շարադրութեան խառնափնթոր եղանակի: Այս նոր ձեռնարկը զերծ է այդ երկու թերութիւններից էլ. և եթէ հայերէնի թարգմանուի՝ կարող է որոշ կրճատումներով իւր և դասագիրք գործածուել մեր միջնակարգ դպրոցներում:

Մի խնդիր ևս, որի վրայ ցանկալի էր ուշադրութիւն դարձնել: Վերին ասացինք, որ այս ձեռնարկն էլ մեր պատմութեան հին շրջանից չոր ու ցամաք տեղեկութիւններ է պարունակում միայն, և որ ուրիշ կերպ էլ չէր կարող լինել, քանի որ մենք ուրիշ աղբիւրներ չենք գտել, որոնցից հին հա-

յերի քաղաքակրթական պատմութիւննց մի բան իմանալ կարողանայինք: Այդպիսի աղբիւրներ դուցէ մեզ պեղումներն ընձեռնէին, որ դեռ չեն կատարուած: Բայց դրանց ինչպէս ասացինք այս ձեռնարկից դուրս են հանուած այն բոլոր առասպելներն ու աւանդութիւնները, որոնք վերաբերում են մեր հին շրջանին և որոնք այնքան սիրելի են մեզ: Սթէ այս ձեռնարկը իբրև դասագիրք գործածուի, այն ժամանակ մեր աշակերտները պիտի ստիպուած լինին իրենց ուղեղը յոգնեցնել մի քանի անուններ և մի քանի պատերազմների նկարագրութիւններ սովորելով, միւս կողմից նորա ոչ մի տեղեկութիւն չէին ունենայ մեր նախնական շրջանին վերաբերող առասպելներից և աւանդութիւններից, որոնք թէպէտ պատմական նշանակութիւն չունին, բայց որոնցից շատերը մեր նախնական կուլտուրայի բնորոշ տարրերն են կազմում: Այստեղ ուրեմն հարց է ծագում. ինչպէս պէտք է անցնել մեր միջնակարգ դպրոցներում հայոց պատմութեան այդ շրջանը: Այս առթիւ թոյլ եմ տալիս ինձ հետեւել հարծիքը յայտնել. դուցէ նպատակայարմար լինէր, որ մեր միջնակարգ դպրոցներում այս ձեռնարկի հայերէն թարգմանութիւնը որոշ կրճատումներով իբրև դասագիրք գործածուէր մինչև ուսումնական տարուայ երրորդ երկամսեակի վերջը, իսկ մնացած երեք ամսում կարելի էր աշակերտին ծանօթացնել Հայկի, Արամի, Արայի, Վահագնի, Տիգրանի և ուրիշ առասպելների բովանդակութեան հետ և միջոց տալ նրանց, որ նրանք ամեն անգամ որոշել կարողանային, թէ իրենք դիցաբանական, դիւցադնական, պատմական ընտանեկան առասպելների, թէ՞ դոցանից ոչ մէկի, այլ մի ունէ միտումաւոր կեղծիքի հետ դործ ունեն: Այս ձևով աշակերտը ոչ միայն կ'ծանօթանայ այդ առասպելների հետ, այլ և ձեռք կրերի քննադատական հայեացք:

Մ. Խոսիկեան

Альбертъ Вандаль—Армяне и Реформы. перев. М. Я. Алавердянцъ. С. П. 1908.

Ֆրանսիայի պատմաբան Ալբերդ Վանդալի «Հայերը և տաճկական վերանորոգութիւնները» վերտառութեամբ զեկուցումը թարգմանել է Մ. Ալլահվերդեանը: Առաջին անգամ այդ զեկուցումը լոյս է տեսել 1897 թ. հայկական կոտորածներից յետոյ. երկրորդ անգամ 1903 թուին: